

מעמד חברתי-כלכלי

השפעתו על ההורות וכמנבא את הישגי הילד והמתבגר

איריס ברנט

המחקר העיקריים גורסים, למשל, שיש קשר ישיר בין רמת ההשכלה של הורים לבין השכלת ילדיהם, וכן כי יש קשר ישיר בין מעמד כלכלי של הורים לבין השכלת הילדים.

המונח "פער חברתי" עניינו אי שוויון בין בני אדם בממדים רבים ומגוונים, ובהם תכונות וכשרים ביולוגיים לצד מאפיינים בעלי אופי כלכלי, חברתי ותרבותי כגון רמת ההכנסה, ערך הנכסים, רמת ההשכלה במדד של שנות לימוד, וגם עמדות, אמונות, מודעות לקיומם של שירותים כגון בריאות, חינוך וביטחון ותפיסת זמינותם, וכן מדדים שעניינם רווחה תרבותית, שאיפות בתחום התעסוקה והרווחה הכלכלית, מידת הביטחון ביכולת האישית ועוד. הפערים הללו הכוללים פערי הכנסה ופערים חברתיים מרכיבים את מצבו החברתי-כלכלי של הפרט. דוחות תקופתיים של משרד האוצר ובנק ישראל מאשרים כי מדינת ישראל היא מדינה שבה הפערים החברתיים הולכים וגדלים.

לגורמים הנלווים לעוני יכולות להיות השלכות חמורות על התפתחות הילד: ילדים הגדלים בעוני סובלים מבעיות בריאות תכופות יותר; תינוקות רבים למשפחות עניות נולדים במשקל ירוד; בקרב ילדים הגדלים בעוני יש שיעור גדול יותר של תאונות; תזונתם של ילדים עניים רבים היא גרועה יותר והטיפול הרפואי שהם מקבלים גרוע יותר. משפחות עניות בדרך כלל נתונות ללחצים יותר מאשר משפחות מן המעמד הבינוני, ובהם אי ודאות כלכלית, אובדן תעסוקה, פינוי מקום מגורים והחלפתו, מחלה, מעשה פשע. הורים שעוברים עליהם זמנים כלכליים קשים נוטים להיות מדוכאים, רגזניים ופזזי נפש יותר מהורים שמצבם הכלכלי בטוח. הם עלולים להיהפך להורים מענישים והפכפכים, לחלק פקודות ולחזק אותן באיומים, בעלבונות ובעונשים גופניים.

קשר בין סטטוס חברתי-כלכלי הישגים בלימודים - מקום לאופטימיות(?)

מנתונים של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (2010) עולה כי בישראל קיימת בעיה של נשירה של תלמידים החל מהחינוך העל-יסודי. בעשור האחרון לא הייתה עלייה במספר הלומדים בחינוך העל-תיכוני בקרב יהודים, ובקרב הציבור הערבי הייתה

הדעה הרווחת והספרות המחקרית מבטאות דעה שהיא דטרמיניסטית במהותה הגורסת כי רוב ההורים משכבה חברתית-כלכלית נמוכה אינם מצליחים לנצח את הגורל, אלא הם משקפים אותו. מאמר זה יציג טענה מנוגדת, אופטימית, הלוקחת בחשבון מציאות יותר מורכבת שבה הורים נוקטים בפעולות וביוזמות שאינן מתיישבות עם הדעה הרווחת ושניתן לראות, יש לשער, את אותותיהן במוביליות הקיימת בחברה. מאמרי יתמקד בהצגתן של שלוש טענות מרכזיות:

1. אדגים במאמר זה את הטענה שלפיה גם כאשר התנאים החברתיים-כלכליים אינם טובים, קיימות התנהגויות הוריות שיכולות להגדיל את סיכוייהם של הילדים להצליח, כלומר קיימות התנהגויות הוריות שבכוחן להטות את גורל התפתחות הילדים.
2. מנגד, מאמרי ידגים גם מאילו התנהגויות מוטב שהורים הנמצאים במצב חברתי-כלכלי בינוני וגבוה ימנעו, מאחר שהתנהגויות אלה בכוחן לבטל את התנאים המיטיבים של ילדיהם.
3. טענה נוספת שאדגים כאן היא שלמעמד הנמוך נורמות וערכים שעניינם גידול הילדים, שאמנם אינם תואמים את הנורמות השליטות במעמד הבינוני-גבוה ועדיין הם ראויים ולא פחות "נכונים". מודעות לנורמות אלה יכולה לאפשר לאנשי הטיפול והחינוך הבאים בקשר עם הורים וילדים אלו, לתת להם מקום על ידי הכרה חברתית, ובכך לסייע להם בהתמודדותם עם קשיים בגידול הילדים.

מהו מעמד חברתי-כלכלי?

מעמד חברתי הוא השתייכות בני אדם לקבוצה בתוך החברה על בסיס הכנסתם, עיסוקם והשכלתם. זה זמן רב מתעניינים חוקרי התפתחות בשאלה כיצד משפיע המעמד החברתי על גידול ילדים. ההנחה בדרך כלל היא שתנאי המחיה, ההזדמנויות והרקע החינוכי משפיעים על הערכים, על העמדות ועל הציפיות בכל הקשור לילדים. כאשר שואלים לגבי ההשפעה של מצב חברתי-כלכלי על ההורות למתבגרים, הספרות בישראל מתמקדת בעיקר בנושא הצלחת הילדים בלימודים. ממצאי

המשפחה.

סגינר (1995) חקרה מאפיינים של אווירת משפחה תומכת לילומדים ומצאה כי המתווכים בקשר בין המעמד החברתי של משפחות המתבגרים הצעירים לבין הישגיהם בלימודים הם ציפיות של האמהות להישגים בלימודים והתנהגויות אמהיות מסוימות, כגון התמצאות לגבי מקום הילד, קשר עם בית הספר, תגמולים ועונשים ועוד ציפיות חינוכיות. הנטייה של תלמידים משכבות מצוקה להגיע להישגים לימודיים נמוכים יחסית קשורה לאווירת הלימודים השוררת במשפחותיהם. עם זאת, התנהגויות מסוימות כגון תגמולים על הצלחה בלימודים אינן קשורות למעמד החברתי-כלכלי של המשפחה. כלומר, אמהות מן המעמד הנמוך ישתמשו בשיטות אלה ממש כפי שישתמשו בהן אמהות מהמעמד הבינוני-נמוך ומהמעמד הבינוני-גבוה. בעקבות מחקר זה נבדק יותר לעומק טיב הקשר בין התנהגויות הורים והישגיהם של התלמידים (בנות ובנים בגיל חטיבת הביניים). במדגם היו הורים מעוטי השכלה, שלא סיימו תיכון או שהם בעלי תעודת בגרות בלבד, וילדים בשנה הראשונה ללימודיהם בחטיבת הביניים. נמצאה תמונה מורכבת: התנהגויות הורים קשורות להישגים בלימודים באופן בלתי ישיר, על ידי הקשר שלהן להתנהגות בבית הספר ואיחורים לבית הספר, הקשורים להישגים בלימודים. אולם הקשר אינו חד-כיווני: לא נכון לומר כי השכלת ההורים היא הגורמת לתפקוד לא לימודי (איחורים והתנהגות לא נאותות בבית הספר) וכתוצאה מכך ההורים משפיעים על הישגיהם. הקשר הוא דו-כיווני בין בית הספר לבין התלמידים: בית הספר משפיע על תפקוד התלמידים, והתלמידים, בעזרת הוריהם, משפיעים על הסתגלות הילד לבית הספר. כלומר המסקנה היא כי הורים יכולים לסייע לתפקוד של ילדיהם בבית הספר גם כאשר המשאבים האישיים שלהם (קרי, ההשכלה) אינם מאפשרים להם להשפיע ישירות על הישגיהם האקדמיים של ילדיהם. בתנאים כאלה, עדיין פתוח בפני ההורים הנתבי של התפקוד הלא-לימודי, כלומר, להורים יכולה להיות תרומה חשובה במיתון בעיות בתפקוד הלא-לימודי בבית הספר, ובכך לסייע לילדים להגדיל את הישגיהם הלימודיים.

התמונה המורכבת של הקשר בין מצב חברתי-כלכלי לבין מוטיבציה אצל מתבגרים קיבלה תימוכין נוספים במחקר שערכה עפרה מייזלס (1995) על מוטיבציה של מתבגרים להתגייס לצבא. מעניין שלא נמצא קשר בין מעמד חברתי-כלכלי לרמת המוטיבציה לשרת בצה"ל בכלל ושל בנים לשרת בצה"ל בחיל קרבי.

במחקר רוחב על התייחסות לעבודה של מתבגרים מסוף חטיבת הביניים, הבחין קרא ב-1989 (באתר משרד החינוך) בין נבדקים מרקע חברתי-כלכלי גבוה ונמוך בישראל. להערכתו הציפיות משפיעות על ערכים הקשורים לעבודה. לנבדקים בעלי רקע

עלייה משמעותית במספר הלימודים בחינוך העל-תיכוני. שיעור זכאות גבוהים בבחינות הבגרות נמצאו בקרב ישובים יהודיים ממרכז הארץ המאופיינים ברמה חברתית-כלכלית גבוהה ובכך שהתלמידים הלימודים בה לא למדו במסגרת חרדית. על פי נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (2010) ועל פי נתונים של המוסד לביטוח לאומי, חוסר אמצעים כלכליים הוא אחת הסיבות לנשירת תלמידים מהלימודים, שכן לעיתים ההורים מפנים את הילדים לעבודה.

הספרות המחקרית של שנות השישים והשבעים סיפקה נתונים רבים על ילדים הגדלים במשפחות חד-הוריות בעקבות גירושין. בממוצע, ההישגים בלימודים של ילדים ממשפחות חד-הוריות היו נמוכים מאלה של הילדים ממשפחות דו-הוריות.

בני הנוער המטופלים ביחידות לקידום נוער חיים במשפחות בעלות מאפיינים של מצוקה וקשיי תפקוד בסיסיים ומציגים תמונת מצב זו: 25 אחוזים מתוכם חיים במשפחות חד-הוריות (לעומת 7 אחוזים מקרב הילדים בישראל). בקרב קבוצת העולים מחבר המדינות המטופלים ביחידות לקידום נוער מגיע שיעור הנערים הבאים ממשפחות חד-הוריות ל-34 אחוזים (לעומת 15 אחוזים משפחות חד-הוריות המצויות בקרב קבוצת העולים בישראל בכלל).

רוב בני הנוער הנמצאים בטיפול של היחידה לקידום נוער חיים במשפחות עם ארבעה ילדים ויותר (לעומת 12.8 אחוזים משפחות עם ארבעה ילדים ויותר מכלל המשפחות בישראל). מאפיין זה בולט עוד יותר בקרב קבוצת המטופלים במגזר הערבי, שם שיעור החיים במשפחות של מעל ארבעה ילדים הוא 100 אחוז.

מאפיין נוסף הקשור ברקע החברתי-כלכלי ומשליך על תפקודה של המשפחה הוא רמת ההשכלה של ההורים. 38 אחוזים מן האבות ו-38 אחוזים מן האמהות של המטופלים ביחידות לקידום נוער סיימו רק שמונה שנות לימוד. ב-23 אחוזים מקרב המשפחות הללו ראש המשפחה אינו עובד בתקופת העברת הסקר (הנתונים מתוך אתר משרד החינוך, "קידום נוער - היל"ה תכנים מקצועיים", מעודכן ל-2016).

התנהגויות הוריות המתווכות את הקשר בין סטטוס חברתי-כלכלי לבין הישגים בלימודים

לבחינת הקשר בין ההתנהגויות ההוריות שבכוון לצמצם ואף לבטל את השפעת הסטטוס החברתי-כלכלי על הישגיהם של הילדים והמתבגרים בלימודים נדרש מחקר על אווירת המשפחה וסגנון ההורות. ההשערה הכללית של מחקרי אווירת המשפחה היא כי תהליכים בתוך המשפחה מתווכים בין המאפיינים הדמוגרפיים של המשפחה לבין הישגיהם בלימודים של ילדי

חיובי, הוא יכול להפעיל מיומנויות למידה שיגרמו להצלחתו בלימודים. הוא ערך ניסוי בקרב חמש מאות תלמידי כיתה ז' בעלי הישגים נמוכים. התלמידים חולקו לשלוש קבוצות. קבוצה ראשונה - העלאת הדימוי באמצעות ההורים, קבוצה שנייה - העלאת הדימוי הלימודי באמצעות פסיכולוגים, וקבוצה שלישית - העלאת הדימוי באמצעות מומחי למידה. הוא הראה כי כאשר הורי התלמידים הודרכו כיצד לנהוג על מנת לשפר את הדימוי הלימודי של ילדם, ולא רק על ידי אמירות כלליות כגון "אתה חכם", "אתה מסוגל להצליח בלימודים" אלא באמצעות התנהגות מתאימה, תוצאת הטיפול הייתה חיובית מאוד, ובתום שלוש שנים, בכיתה ט', חל שיפור בולט בדימוי הלימודי של התלמידים שהביא לעלייה משמעותית בהישגים הלימודיים בכיתה. הוא הראה במחקר זה ששאר הקבוצות (הילדים שקיבלו תמיכה מצד פסיכולוגים או מורים) הציגו שיפור נמוך בהרבה. אחד ההסברים לכך היה שתמיכה זו הייתה מנוגדת למסר שהילד קיבל בבית, ולכן המסר לא נטמע.

3. השפעת ההורים על מידת החרדה של ילדיהם

חרדה וחשש הן תכונות אישיותיות המושפעות מהסביבה. תכונות אלו מתפתחות אצל הילד על ידי חיקוי של הוריו או מתוך התנהגות ההורים המובילה לכך. במחקר שערכו מינקוביץ, דיוויס ובאשי (אצל פסטרנק, 1994), שבו השתתפו 23 אלף תלמידים, נבדק הקשר בין רמת חרדה והתנהגות קשה כלפי כישלון מצד ההורים והישגים לימודיים. נראה כי יש קשר שלילי ביניהם. כלומר, רמת חרדה גבוהה והתנהגות קשה של ההורים כלפי כישלון נמצאו כעשויים לנבא הישגים ירודים בלימודים. רמת חרדה גבוהה הופיעה במשפחות מן המעמד החברתי-כלכלי נמוך, במשפחות שבהן השכלת ההורים נמוכה. התנהגות הורים קשה כלפי כישלון מביעה אמנם אכפתיות עמוקה ורצון עז של הורים לראות בהצלחת ילדיהם, אולם אין בכך את התמורה הרצויה. ההורים המאמינים כי המטרה - הצלחה בלימודים - מקדשת את האמצעים רוצים בטובת הילדים אך אינם מודעים לחוסר היעילות של פעולתם.

4. טיפוח עצמאות

במחקר שנערך במסגרת אוניברסיטת בר-אילן לקראת תואר מוסמך, השתתפו עשרים ושניים הורים לילדים בכיתה ח' שלמדו בבתי ספר יסודיים בצפון תל אביב. הנושא שנבדק היה השפעת "טיפול תלונות" של האם על הישגיו הלימודיים של ילדה. הטיפול התלונותי התבטא בעזרה בטיפול הפיזי, עזרה תמידית בשיפוט, הכוונה חברתית, עזרה בתחום היחסים הבין-אישיים, צמצום העצמאות של הילד בבחירת חברים, התערבות במריבות עם בני גילו, התערבות בתכנון ועזרה בקבלת החלטות ופתרון בעיות. התוצאות הוכיחו קשר בין טיפוח תלונות לבין תת הישגיות.

חברתי-כלכלי נמוך היו ציפיות שליליות מעבודה ועל כן חשיבות העבודה הייתה נמוכה יחסית אצל תלמידי י"ב בעלי רקע זה, אף שלימודים ידועים כאמצעי לניוד חברתי. לעומתם תלמידי י"ב בעלי רקע חברתי-כלכלי גבוה רואים בעבודה מטרה שאליה יש לשאוף וגורם המדרבן חקר ועשייה.

כשירויות למידה מתווכות על ידי הורים ומשפיעות על מאפייני השיך למעמד חברתי-כלכלי ומעצמות אותם

בספרה של רחל פסטרנק מתואר מחקר שערכו מינקוביץ, דיוויס ובאשי ב-1990. המחקר היה סקר מקיף לבדיקת הישגי החינוך של בית הספר היסודי בישראל. תוצאות הסקר מצביעות על כך כי קיימת שאיפה להצלחה בלימודים בקרב כלל התלמידים, אך היא גבוהה יותר בקרב ילדים בעלי רקע חברתי-כלכלי נמוך. ההקשר של המערכת המשפחתית להישגיו של התלמיד נבדקה לפי הממדים הבאים: הנתונים הריאליים, המתייחסים לרמה הכלכלית ולהשכלת ההורים. הנתונים הדינמיים, המתייחסים לכמות המשאבים המוענקים לילד ואיכותם. ומבנה המשפחה, אם היא חד-הורית או לא. הנתונים הריאליים נמצאו כמנבאים הצלחה בלימודים באופן ישיר וביחס ישר. ככל שהנתונים הריאליים גבוהים, כך רבים סיכויי של הילד להצליח בלימודיו. יש להדגיש את המילה "סיכוי", שכן לא תמיד הסיכויים מתממשים. המחקר מוכיח כי ככל שההענקה רבה יותר כך גדל הסיכוי להצליח, גם כאשר הנתונים הריאליים נמוכים. ככל שכמות המשאבים הרגשיים, החברתיים וההכרתיים המועברים לילד במערכת היחסים בין ההורה לילד, ובמידה שבה ההורים תורמים ומעניקים לילדיהם, כך יגדלו סיכויי הצלחה להתממש. פסטרנק טוענת ש-75 אחוזים מהצלחת הילד בלימודים תלויה בהורים. פסטרנק טוענת עוד כי הקניית ידע הוא רק אחד המרכיבים המבטיחים הצלחה בלימודים, והיא פורטת חמישה תחומים נוספים של כשירויות למידה, שיפורטו להלן.

1. מוטיבציה

מבני עניים תצא תורה לילדים להורים מן המעמד הבינוני, שכן להם יש מוטיבציה רבה להצליח בלימודים בהשוואה לילדים בני המעמד הגבוה. בקרב הורים מהמעמד הגבוה, לעיתים מחשבתם כי עצם הצלחתם מהווה ערובה להצלחת בניהם, וכן לעיתים עיסוקם הרב בקריירה המקצועית או בפיתוחם שלהם, יכול להתבטא בכך שהיו מעורבים פחות בפיתוח ילדיהם ועל כן ייטו פחות לנטוע מוטיבציה בקרב ילדיהם.

2. השפעת ההורים על הדימוי העצמי של ילדם כתלמיד

פסיכולוג אמריקאי בשם ברוקובר טוען (אצל פסטרנק, 1994) כי הסיבה לכישלונם של ילדים בלימודים אינו נעוץ ביכולותיהם ובכישוריהם אלא בדימוי לימודי שלילי. אם לתלמיד יש דימוי

5. האווירה הביתית

מצב כלכלי גבוה, השכלת הורים גבוהה, השקעה תרבותית ולימודית בילד, אינם האופן היחיד שבו הורים משפיעים על הצלחת הילד בלימודים. כאשר האווירה הרגשית בבית היא שלילית, הדבר יזיק לתפקודו של הילד, למרות המשאבים הכלכליים. יתרה מזו, קיומה של אווירה חיובית עשויה לגבור על מצב חברתי-כלכלי נמוך. ידוע כי ילדים מצליחים בלימודיהם גדלו במשפחות דלות אמצעים ודלות הכנסה, אך עתירות בחום, באהבה, באכפתיות ובמעורבות תומכת בחיי הילד.

מידה מוגזמת של אווירת כפייה, נזיפות, עונשים ואיומים מתמידים בעונש, מייצרות אווירה שניתן לקבוע בוודאות כי אינה מסייעת לתפקודו של הילד. כשהילד נענש בקביעות על התנהגות רעה, עלול הפחד מהעונש, ואף העונש עצמו, ליצור אצלו אי שקט נפשי. הילד עלול לחשוב כי איננו אהוב על הוריו, וזהו העונש הקשה ביותר שגורם לילד לאבד את ביטחונו העצמי, ולגרום לו לעצבנות מתמדת שתפריע לו להתרכז בלימודים ולהצליח בהם.

אווירה של הזנחה ואדישות יכולה להיות תוצאה של קשיי יומיום השייכים לבני המעמד הנמוך, אך גם יכולה להיות תוצאה של חברת שפע המאפיינת את בני המעמד הגבוה במשפחות מרובות נכסים. כסף רב מושקע בילדים, הן ברכישת חוגים ומשחקים והן במטפלות, שיעורי עזר וכדומה. עם זאת, הילד יכול לחוש אדישות כלפיו וכלפי עולמו הפנימי, במידה שההורה שקוע בקידום הקריירה או בקידום אישי אחר. על אף העזרה הפיזית הניתנת לו, חוסר הנוכחות הרגשית של ההורה מקשה עליו להתקדם בלימודיו.

אווירת מתח ומריבות בין הורים הקיימת במשפחות שבהן סכסוך ממושך בין ההורים, משפיעה באופן שלילי על התקדמות הילד. במקרים אלו, כמעט אין ניצול של תרומות ההורים. ולהפך, קיומה של אווירה חיובית מחפה על חסרונם של משאבים כלכליים.

הקשר בין מבנה המשפחה, מצב חברתי-כלכלי והצלחת הילד בלימודים

לכמות המשאבים המגולמים במצב החברתי-כלכלי של המשפחה ולנתוני המשפחה יש השפעה לא מבוטלת על תפקוד הילד בכלל ועל הצלחתו בלימודים בפרט. פסטרנק (1994) מצאה כי בכל המחקרים שבהם ההישגים היו ירודים, הוסק כי בגדילה במשפחה חד-הורית טמונה סכנה להצלחת הילד בלימודיו. פסטרנק טוענת כי משתנים של רמת ההשכלה של ההורים, רמת ההכנסה ומידת ההשקעה בילדים, כל אלה לא בודדו ולא נעשה ניסיון לבדוק האם משתנים אלו, ולא מבנה המשפחה, הם שמשפיעים לרעה על ההצלחה בלימודים. בישראל, עד שנות השבעים, תופעת הגדילה במשפחה החד-

הורית הייתה שכיחה בקרב משפחות מהמעמד הכלכלי-חברתי הנמוך, כך שההישגים הנמוכים היו יכולים להיות מושפעים מכך, יותר מאשר מהמבנה המשפחתי עצמו. החל משנות השמונים, תופעת הגירושין התפשטה אל קבוצות חברתיות גבוהות יותר בהשכלה ובהכנסה, והחל משלב זה, כך מראה פסטרנק, מחקרים החלו להצביע על תוצאות סותרות. בנוסף לנתונים החברתיים-כלכליים התווספו משתנים אחרים שהוכחו כמתערבים בשאלת ההשפעה על הילד כמו: גיל הילד בעת הפירוד, הסיבה לפירוד, מערכת היחסים בין ההורה שעזב לבין הילדים, היות הילד בן או בת, מספר האחים במשפחה, קיומה של משפחה מורחבת, סוג בית הספר שבו הילד לומד.

מתחילת שנות השמונים, שיעור הגירושין עלה בקצב מהיר משמונה אחוזים ל-23 אחוזים. פסטרנק ערכה מחקר, כחלק מעבודת דוקטורט, שבחן את ההשפעה שיש לגדילה במשפחה חד-הורית על ההישגים בלימודים. אוכלוסיית המחקר הייתה 79 ילדים ממשפחות חד-הוריות במעמד חברתי-כלכלי בינוני-נמוך, מאזור גוש דן, שלמדו בכיתות ד'-ח'. במחקר הושאו הנתונים השונים, בהם הנתונים החברתיים-כלכליים שבין ילדים למשפחות החד-הוריות לבין קבוצה של ילדים למשפחות דו-הוריות. הממצאים הראו שלא היה הבדל ברמת המשכל.

אך בנוגע להישגים הלימודיים היה הבדל: ציוני הילדים מהמשפחות החד-הוריות בכל המקצועות שנבדקו היו נמוכים מציוני הילדים מהמשפחות הדו-הוריות. בעזרת ניתוח סטטיסטי מורכב נבדק מהו הגורם המשפיע ביותר על ההישג הלימודי, ונמצא כי הגורם הוא השכלת האם. המחקר שוחזר על אוכלוסיית ילדים ממשפחות חד-הוריות המשתייכים לשכבה חברתית-כלכלית גבוהה יותר. הפעם התוצאות היו שונות ולא היה כל הבדל בציוני הילדים מהמשפחות החד-הוריות, בכל המקצועות, מציוני הילדים מהמשפחות הדו-הוריות. לעיתים הציונים היו אף גבוהים יותר. כלומר, גדילה במשפחה חד-הורית אינה לכשעצמה מהווה השפעה רעה על הצלחת הילד. המסקנה המוכללת של פסטרנק היא שגדילה במשפחה חד-הורית מהווה קבוצת סיכון מסוימת עבור הילדים אך זו אינה הכרחית. אם משכילה ובעלת מקצוע שמפרנסת את ילדיה, מסוגלת להתמודד בהצלחה עם גידול ילדיה בדרך שתקדם אותם בלימודים. הנתון הקובע אם כן הוא תפקוד המשפחה בפועל, מידת ההענקה לילד, וכן איכות המשאבים הרגשיים וההשכלתיים המוענקים לילד. עם זאת, פסטרנק מדגישה כי מצבה החברתי-כלכלי של המשפחה יש לה תרומה משמעותית לפיתוח נתוני למידה בסיסיים, אך נראה כי עצם קיומם אינם ערובה להשפעה חיובית על הילדים. הגורם הקובע הוא האווירה הרגשית השוררת בבית והמידה שבה ההורים מעניקים לילדיהם משאבים רגשיים, חברתיים ואינסטרומנטליים.

בשלב מוקדם של החיים. משעה שעשו זאת הן עושות זאת מכל הלב על מנת להצדיק בחירה זו לעצמן ולסביבה. אלמוג ואלמוג (2015) סבורים כי הצפתם של הורים ב"הוראות הפעלה" ועצות על כל צעד ושעל גרם לרבים מהם לפתח תחושות חרדה וספקות בעצמם, גם כאשר הם מקבלים החלטות בעצמם: האם עשיתי את הדבר הנכון? האם אני גורם נזק? הדבר יוצר עומס רב שמביא פעמים רבות את ההורה לידי קריסה. הקושי הגובר בתפקוד ההורי לצד התרחבות אופני מתן העצות להורים בתחומים רבים ומגוונים, יצר שוק חדש ומתפתח של מתן עצות. החל מיועצות שינה ועד למדיכות הורים וכן הלאה. זו מגבירה את תחושת האימפוטנציה של ההורים ומחלישה את מעמדם בעיני הילדים, לטענת אלמוג ואלמוג. התגובה לתופעה זו הייתה יצירה של דור חדש של נותני עצות להורים, שמלמדים את ההורים להיות יותר סמכותיים כלפי ילדיהם. סדנאות ובתי ספר להורים כמו גם תוכניות טלוויזיה של יועצי הורות פיקחים ואסרטיביים שהפכו לסלבס, תפסו את החלל שנוצר. ניתן לשער, אם כן, שגם עצות אלו להורים ישפיעו על ראיית ההורה את עצמו כחסר אונים, מבולבל, הססן ובסופו של דבר מוחלש.

הקשר בין מצב חברתי-כלכלי ומאפייני התקשרות

הרצאתו של ג'ון בולבי (2005) לזכרה של הפסיכואנליטיקאית הנודעת קארן הורני בניו יורק 1983 עסקה באלימות במשפחה כהפרעה של התקשרות והורות. טענתו הייתה שלמרות שהתופעה נפוצה יותר בקרב משפחות ממעמד חברתי-כלכלי נמוך, התעללות בילדים מתרחשת גם במשפחות ממעמד הביניים וגם במעמד הגבוה, אלא ששם היא נוטה להיות מוצנעת מאחורי חזות של מכובדות מושלמת. בולבי הציע הסבר להתנהגות הורית זו באמצעות הגישה הסוציו-ביולוגית. גישה זו מניחה כי התנהגות הורית היא במידה רבה מולדת, ועל כן מוכנה להתפתח לאורך קווים מסוימים כאשר התנאים מעודדים אותה. משמעות הדבר היא שבמהלך עניינים תקין הורה לתינוק חווה דחף חזק להתנהג בדרכים מסוימות, למשל לערסל את התינוק ולהרגיעו כאשר בוכה. עם זאת, אין הדבר אומר כי דפוסי התנהגות אלה יופיעו במלואם מלכתחילה. אלה התנהגויות נלמדות. לעיתים הן נלמדות מתוך אינטראקציה עם תינוקות וילדים, לעיתים מתוך צפייה בהתנהלותם של הורים אחרים, החל בילדותו של ההורה לעתיד ובאופן שהוריו התייחסו אליו ואל אחיו. באשר לתופעת האלימות בקרב אמהות כלפי ילדיהן, בולבי מסביר זאת בכך שאלו נשים שהייתה להן ילדות אומללה, ולא מעט מהן סבלו מאלימות בעצמן. במונחי תיאוריית ההתקשרות, נשים אלה סובלות מדרגה קיצונית של התקשרות

הקשר בין מעמד חברתי-כלכלי והפניה לקבלת הכוונה בנושאי גידול ילדים

מחקרים שנעשו במדינות מערביות מראים בדרך כלל כי בני המעמד החברתי הנמוך פחות פונים לקבל עצות באשר לגידול ילדיהם. במחקר שערכו אלמוג ואלמוג על דור ההורים של שנות התשעים של המאה הקודמת, הם הציגו דור של הורים שנמצא תחת לחץ גדול מאוד להראות עד כמה הוא משקיע בילדים. ההורים היום מוצפים ומבולבלים משפע עצות, הרבה פעמים סותרות, לגבי גידול ילדיהם. עולם העצות המודרני כולל מאות ספרי הדרכה להורים שצצו על כל מדף, תוכניות אירוח ברדיו ובטלוויזיה, מגזינים להורות, יועצות חינוכיות, הרצאות שניתנות במסגרת המערכות החינוכיות, קבוצות להורים, פסיכולוגים ויועצים ומאמני הורים בכל תחום אפשרי כמעט. נוסף על כל אלה, הורים חשופים לעצות שניתנות בתוך המשפחה ועל ידי חברים, ואפילו על ידי עוברי אורח.

לא ברור עדיין האם הורים מהמעמד הנמוך והבינוני-נמוך בישראל פחות או יותר פונים לעצות והאם הם משתמשים או חווים עצות באופן שונה מבני המעמד הבינוני והגבוה. הרושם ממחקרם המקיף של אלמוג ואלמוג (2015) הוא שבישראל חיפוש אחר עצות להורים חוצה מעמדות חברתיים. טענתם על סמך הסקר שערכו היא כי מרבית ההורים הצעירים של שנות התשעים נשטפו בתעמולה הפסיכו-קפיטליסטית, שבמרכזה המסר שכדי להצליח בחיים צריך להשקיע מוקדם ככל האפשר, כלומר, הורים של שנות המאה ה-21 מרוקנים את כיסיהם הדלים (כלומר לא רק הורים מהמעמד הגבוה) על מנת לצרוך עצות להורים. לטענתו, כאשר הנאיביות, הדוגמטיות, רגשי האשם וחוסר הביטחון של ההורים הצעירים נפגש עם מנגנון השינוק המתוחכם, מתהווה שוק עצום של מתן עצות להורים כיצד לקדם את ילדיהם. כל זה מצמק את מצבם הכלכלי של ההורים הצעירים, שגם כך אינו טוב במיוחד. ההסבר של אלמוג ואלמוג למשקל הרב שניתן לתפקיד ההורות הוא כי ההורים של שנות התשעים ותחילת המאה ה-21 גדלו על ידי הורים מגוננים שחינכו את ילדיהם לפי התפיסה הפיידוצנטרית (של הילד במרכז). לכן טבעי שהורים אלה ימשיכו את הקו שעליו גדלו ואף ירחיבו אותו. הסבר נוסף שנותנים אלמוג ואלמוג הוא כי פולחן ההורות ששטף את החברה המערבית מינף את אתוס גידול הילדים לרמה של פולחן, וכתוצאה מכך הוליד בהוריהם את הדחף להיות הורים עילאיים. לטענתו, לעיתים, השאיפה לפתח "קריירה הורית" נועדה לפצות על כישלונות אישיים, בתחום התעסוקה או בתחום אחר. הסבר נוסף לתופעה הוא שאמהות לעיתים בוחרות ב"אמהות במשרה מלאה" כדרך מודעת או לא מודעת למילוט מהעולם התובעני של הקריירה, שהתיש אותן

מהמעמד החברתי כשלעצמו, ממש כשם שעצם העובדה שהאם עובדת אין פירושה שהילדים לא יקבלו טיפול נאות.

סיכום ומסקנות

שגיא ודולב (2001) שחקרו בישראל ופרייר (Perrier, 2012) שחקרה בבריטניה, מצביעים על כך שהורים אינם אחזים הלכה למעשה בנורמות ובנהגי התנהגות המתאימות לדעה הרווחת, ובהתאמה למעמדם החברתי-כלכלי. המחקר בנושא של נורמות הוריות, פרקטיקות של גידול ילדים, ערכים וציפיות הוריות בישראל, לפי שכבה חברתית-כלכלית, עדיין לא מוצה אמנם (שגיא ודולב, 2001), ובכל זאת, התבססתי במאמר זה על המחקר שנעשה עד כה, על מנת להראות שני דברים: הדבר הראשון הוא שבידי ההורים קיים מרחב תמרון רב, גם לאלו הנתונים במצב חברתי-כלכלי נמוך ועסוקים בהישרדות יומיומית, וגם לאלו מהשכבה החברתית-כלכלית הגבוהה שעסוקים פעמים רבות שעות ארוכות בעבודה. מרחב תמרון זה כולל את יכולת הבחירה של הורים לגבי ציפיות מילדיהם, רמת המעורבות שהם נוקטים בה, קשר עם מסגרות החינוך ועוד. הדבר השני הוא שקיימת יותר ממערכת נורמות אחת ראויה שתורמת להתפתחות מיטיבה של הילדים. במקרה כזה, הורה יכול להעדיף את הסתגלותו החברתית של ילדו על פני הצלחת הילד בלימודים, או שהורה יכול להעדיף להתמקד במוסריותו של הילד או הילדה על פני מעורבות חברתית או על פני הישגיות. ככל שאנשי חינוך ייתנו יותר מקום ודעת למגוון ולשונות הערכים והציפיות הנהוגות אצל הורי הילדים, כך המפגש בין הורים ואנשי החינוך יישא אופי מאפשר המבוסס על שותפות חינוכית וכבוד הדדי.

חרדה. במחקר שפורסם ב-1982 בקרב נשים מהמעמד הנמוך, אלו שהיה ידוע שהתעללו גופנית בילדיהן הראו רמת התקשרות חרדה גבוהה ביותר, לעומת נשים אחרות מהמעמד הנמוך גם כן שלא התעללו בילדיהן (בולבי, 2005).

במחקרים שנעשו במדינות מערביות, נמצא שהורים ממעמד חברתי-כלכלי נמוך נוקטים יותר אמצעים גופניים להטלת משמעת ומדגישים צייתנות, ואילו הורים מן המעמד הבינוני נוטים יותר לדבר עם ילדיהם בהיגיון ולעודד אותם להתבטא (סרוף, קופר ודהארט, 2004). המחקר הקיים בעניין זה בארץ דל.

נורמות ייחודיות

קיימת הסכמה כללית בספרות כי קיים קשר בין מעמד חברתי-כלכלי נמוך, כלומר עוני, וטכניקות חינוכיות מועדפות. בעוד שהורים במעמד הנמוך נוקטים יותר בענישה גופנית, הורים במעמד הבינוני מעדיפים יותר פנייה להיגיון של הילד. עם זאת, אין הדבר מצביע על יתרון לגישה זו או אחרת. כשם שענישה גופנית יכולה ליהפך להתעללות גופנית, כך פנייה מוגזמת אל ההיגיון עלולה לעורר בילד רגשות אשם (סרוף ואחרים, 2004). זאת ועוד, סביבות חברתיות-כלכליות שונות עשויות לדרוש סגנונות הורות שונים. במשפחות מן המעמד הבינוני נראה שסגנון הורות, שהוא תקיף ועקבי אך מתיר לילדים להשתתף במידה ניכרת בקביעת הכללים ובקבלת ההחלטות במשפחה, מביא לתוצאות הטובות ביותר (באומריינד, 1989). בשכונות עוני עירוניות, למשל, סגנון ההורות הקובע כללים נוקשים ומדגישים צייתנות עשוי להגן על הילדים מסכנות הסביבה. נראה אפוא כי טיפול מצוין וטיפול גרוע בילדים חוצים את קווי המעמד. טיפול רע בקרב משפחות מעוטות הכנסה אינו נובע

מקורות והמלצות לקריאה נוספת

1. אדר-בוניס, מ' (2007). משפחות בראייה סוציולוגית ואנתרופולוגית. הוצאת האוניברסיטה הפתוחה.
2. אלמוג, ע' ואלמוג, ת' (2015). דור ה-Y בישראל. ד"ח מחקר. פרק 13. הטכניון, חיפה.
3. בולבי, ג' (2005). בסיס בטוח. התקשרות הורה-ילד והתפתחות אנושית בריאה. עמ' 89-106.
4. מייזלס, ע' (1995). לקראת גיוס. בתוך ח' פלום (עורך), מתבגרים בישראל. הוצאת רכס. עמ' 177-200.
5. סגינר, ר' (1995). הורים: השותף השלישי לתהליכים בית-ספריים. מתוך ח' פלום (עורך), מתבגרים בישראל. הוצאת רכס. עמ' 83-100.
6. סמילנסקי, ש' (1968). פיתוח כושר אינטלקטואלי של ילדים טעוני טיפוח באמצעות משחק סוציו-דרמטי. הוצאת שמגר.
7. סרוף, א', קופר, ר' ודהארט, ג' (2004). התפתחות הילד, טבעה ומהלכה. כרך א', הוצאת האוניברסיטה הפתוחה.
8. פסטרנק, ר' (1989). המשפחה החד הורית בישראל. הוצאת ספרית הפועלים.
9. פסטרנק, ר' (1994). תרומת המשפחה להצלחת הילד בלימודיו. בתוך: המעגל הראשון (פרק ה', עמ' 61-94). הוצאת איתאב.
10. שגיא, א' ודולב, ס' (2001). הורים, מסגרות חינוכיות וילדים בישראל: "חמוץ מתוק". מגמות מא (2-1), עמ' 195-217.
11. Perrier, M. (2012). Middle-class mothers' moralities and "concerted cultivation": Class others, ambivalence and excess. *Sociology*, 47(4), 1-16. <http://doi.org/10.1177/0038038512453789>